

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti

Əhmədova Aytəkin Teymur qızı,

Milli Aviasiya Akademiyasının magistrantı

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, xarici siyasət, Mudros müqaviləsi, Paris Sülh Konfransı.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, внешняя политика, Мудросский договор, Парижская мирная конференция.

Keywords: the Democratic Republic of Azerbaijan, foreign policy, Mudros agreement, the Paris Peace Conference.

Milli Şuranın 28 may 1918-ci il iclasında ilk Azərbaycan hökumətinin yaradıldığı elan edildi. Hökumətin sədri F.X.Xoyski seçildi. Beləliklə, həmin iclasın qərarına əsasən, Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri F.X.Xoyski, xarici işlər naziri M.H.Hacinski oldular.

1918-ci il mayın 30-da bütün dünya dövlətlərinin xarici işlər nazirliklərinə Azərbaycanın istiqlaliyyəti haqqında hökumətin sədrinin imzası ilə teleqramlar göndərildi.

Müstəqilliyini elan etmiş gənc Azərbaycan Cümhuriyyəti xarici siyasət məsələlərinə xüsusi diqqət yetirdi. Müstəqilliyin qorunub saxlanması daxildən daha çox xarici amillərlə də bağlı idi. Ona görə də belə bir mürəkkəb şəraitdə Azərbaycan siyasətçiləri çevik manevr etmək bacarığına malik olmalı idilər. Xarici siyasət konsepsiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsində Xoyski, Hacinski, Cəfərov, Ziyadxanlı, Topçubaşov, Rəsulzadə, Ə.Ağayev, Yusifbəyli və sair kimi görkəmli şəxsiyyətlər böyük rol oynamışlar.

Azərbaycanın xarici siyasətində başlıca yeri qonşu dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq tuturdu.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasından sonra Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri yeni mərhələyə, dövlətlərarası münasibətlər mərhələsinə qədəm qoydu. 1918-ci il iyunun 4-də Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Batum şəhərində dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında müqavilə bağlandı.

4 iyun müqaviləsi əsasında Azərbaycanın dövlət rəsmiləri Rəsulzadə və Hacinski tərəfindən Türkiyə hökumətinə hərbi yardım göstərilməsi ilə əlaqədar müraciət etdilər.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında Ə.M.Topçubaşovun İstanbula getməsi və Azərbaycan hökumətinin fəvqəladə səlahiyyətli naziri kimi işə başlamasının böyük rolu olmuşdur.

1918-ci ilin oktyabrında O.M.Topçubaşov Türkiyənin rəsmi dairələri ilə bir sıra görüşlər keçirdi. Bu zaman Türkiyə və eləcə də Azərbaycan üçün çox ağır olan Mudros müqaviləsi (30 oktyabr) bağlandı. Həmin müqavilənin 11-ci bəndinə görə Türkiyə ordusu tezliklə Azərbaycanı tərk etməli, Bakının Antanta qüvvələri tərəfindən tutulmasına etiraz etməməli idi. Noyabrın 4-ü də Ə.M.Topçubaşov Azərbaycan hökuməti adından Mudros barışıqının Azərbaycana aid maddələrinə etirazını bildirdi. Artıq noyabrın 10-dan Türkiyə qoşunları Azərbaycandan çıxarılmaya başladı və bununla AXC-nin xarici siyasətində Türkiyə oriyentasiyası dövrü başa çatdı.

1918-ci il noyabrın 17-də Antanta qüvvələri adından İngilis qoşunları Bakıya daxil oldular. General Tomson Xoyski hökumətini yeganə təsirli hökumət kimi qəbul etdi və bildirdi ki, Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycan hökumətini bu ölkənin ərazisində yeganə qanuni hakimiyyət kimi tanıyır.

1919-cu ildən başlayaraq İngiltərə-Azərbaycan əlaqələri, Bakıdakı ingilis komandanlığı və İstanbuldakı İngilis hərbi və diplomatik nümayəndəliyi vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Azərbaycanın xarici siyasətinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı mehriban münasibətlər yaratmaq və Qafqaz həmrəyliyini nail olmaq idi. AXC parlamentinin Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistanla göndərdiyi müraciətdə deyilirdi: “Qafqaz elə bir vəziyyət qarşısındadır ki, bu ərazidə qurulmuş cümhuriyyətlər müqabil dostluq və həmrəylik etmədən yaşaya bilməzlər”.

Bu dövrdə Ermənistanla xarici siyasət məsələlərində çox gərgin vəziyyət yaranmışdı. 1918-ci ilin yayından başlayaraq türk xalqının qəddar düşməni olan Andronik Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində Azərbaycan sərhədlərini pozub, dinc əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlara başladı. Azərbaycan torpaqlarının müsəlman əhalisindən təmizlənməsi siyasətinə bilavasitə Ermənistan hökuməti rəhbərlik edirdi.

Bu təhlükənin qarşısını almaq üçün Azərbaycan hökuməti bir sıra zəruri addımlar atdı. 1919-cu il yanvar ayında Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarını Gəncə quberniyasından ayıraraq, Qarabağ

General-qubernatorluğu yaradıldı. Xosrov bəy Sultanov general-qubernator təyin edildi və ona tapşırıldı ki, Qarabağda seperatizm hərəkatını ləğv edib, orada qayda-qanun yaratsın və yerli hakimiyyəti təşkil etsin.

Azərbaycan xarici siyasətinin ən böyük uğurlarından biri Azərbaycan nümayəndə heyətinin Paris sülh konfransında iştirakı və Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən tanınmasına nail olmaqdan ibarət oldu. Bu konfransda Topçubaşov, Hacinski, Şeyxülislamov, Ə.Ağayev Azərbaycan nümayəndə heyəti kimi fəaliyyət göstərərək böyük uğurlar qazanmışdılar. 1919-cu il mayın 28-də nümayəndə heyəti ABŞ prezidenti V.Vilson ilə görüşərək Amerikanın yardımını ala bilmişdilər. Paris sülh konfransının iştirakçılarını respublikadakı siyasi vəziyyətlə tanış etmək üçün nümayəndə heyəti böyük işlər görmüşdü.

1920-ci ilin yanvarın 19-da Paris Sülh Konfransı Ali Şurasının hökumət başçılarından iştirakı ilə keçirilən iclasında Cənubi Qafqaz respublikaları problemi müzakirə edilərək Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının de-fakto tanınması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Bir çox ölkələr - Belçika, İsveçrə, Hollandiya, Çexiya, Slovakiya Bakıda öz konsulluqlarını açmağa başladılar. İtaliya hökuməti isə burada öz nümayəndəliyini yaratdı. 1920-ci ilin aprelin ortalarında Azərbaycan parlamenti İngiltərə, Eransa, İtaliya, ABŞ və başqa ölkələrdə diplomatik nümayəndəliklərinin açılması haqqında qanun qəbul etdi. Bakıda 20-dən çox ölkənin diplomatik missiyası fəaliyyət göstərirdi.

1920-ci ilin yazından etibarən müsəlman partiya və qruplaşmaları - "Müsavət", "Əhrar", "İttihad", sosialistlər, kommunistlər arasında sabitsizliyi dərinləşdirən mübarizə daha da dərinləşməyə başladı. Ən kəskin mübarizə "Müsavət"la "İttihad" arasında gedirdi. Respublikada siyasi vəziyyətin sabit olmaması parlamentin və hökumətin işində də öz əksini tapdı. Bolşevik təhlükəsinin real olduğunu nəzərə alan F.X.Xoyski hökumətdən respublikada fəvqəladə vəziyyət tətbiq olunmasını, parlamentin buraxılmasını və Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirilməsini tələb etdi.

Sovet Rusiyasına münasibət məsələsi Azərbaycanın siyasi partiyaları arasında əsas ziddiyyətlər nöqtəsinə çevrilmişdi. Sovet Rusiyası ilə real münasibətlərə əsas tərəfdar daxili işlər naziri M.H.Hacinski, əleyhdar isə F.X.Xoyski idi.

1920-ci ilin əvvəllərindən Rusiya Azərbaycanın daxili işlərinə daha çox təzyiq göstərməyə başladı. Rusiya xarici işlər naziri Çiçerin Azərbaycanın Rusiya ilə hərbi İttifaqdan boyun qaçırmasına cavab olaraq yanvarın 23-də Azərbaycana nota göndərdi. Rusiya bununla Azərbaycanı hərbi münaqişəyə (Denikinə qarşı) çəkməyə çalışırdı.

1920-ci il martın 17-də V.İ.Leninin Qafqaz cəbhəsi Hərbi-İnqilab Şurası adından göndərdiyi teleqram Sovet hökumətinin Azərbaycana münasibətindəki gizli niyyətindən xəbər verirdi. V.İ.Lenin göstərirdi ki, "bizim üçün Bakını ələ keçirmək son dərəcə vacibdir. Bütün səyləri bu istiqamətə yönəldin, həm də bəyanatlar sırf diplomatik olmalıdır". Bu dövrdə Azərbaycanın kommunist təşkilatları əsas gücü fəhlə və kəndlilərdən təşkil olunan döyüş dəstələrinin silahlanmasına sərf edir, silahlı üsyan hazırlanmasını özlərinin ən yaxın məqsədləri hesab edirdilər. Azərbaycan kommunistləri Moskvadan göstərişlər alırdılar. Bakıya bolşevik fəalları, silah və pul gətirilirdi.

Kommunistlərin aprelin 22-də keçirilən müşavirəsində Bakıda silahlı üsyan planı hazırlanmışdı. Plana görə aprelin 27-də Bakıda kommunistlər silahlı çıxışa başlamalı və XI ordu dəstələri Azərbaycan sərhədini keçməli idilər.

Aprelin 27-də kommunistlərin silahlı dəstələri həm şəhər daxilində, həm də onun kənarlarında ən mühüm obyektləri, dəmir yol vağzalını, poçtu, teleqrafı, radiostansiyayı, polis məntəqələrini, iri neft mədənlərini, hərbi və ticarət limanını ələ keçirməyə başladılar.

Bakıda baş verən aprel hadisələrində Xəzər Hərbi Donanması əsas rol oynadı.

Hakimiyyətin iki saat ərzində Azərbaycan İnqilab Komitəsinə təhvil verilməsini ulti- matumla tələb edən hərbi gəmilər sahilə düzülərək topları hökumət orqanları binalarına tuşladılar. Azərbaycan kommunistləri adından Parlamentə hakimiyyətin N.Nərimanovun başçılıq etdiyi Sovet fəhlə-kəndli hökumətinə vermək haqqında ultimatum Ç.İldırım tərəfindən təqdim olundu.

Parlamentdə həmin ultimatum müzakirə edilərkən M.Ə.Rəsulzadə demişdi. "Bu ultimatumun qəbul edilməsi hakimiyyəti dost maskası geyinmiş düşməyə vermək deməkdir. Biz buraya millətin iradəsi və arzusu ilə gəlmişik və bizi buradan yalnız güc və süngü ilə çıxarmaq olar". Bununla belə vətəndaş müharibəsi təhlükəsini nəzərə alan "Müsavət" fraksiyası Azərbaycanın müstəqilliyinin saxlanması şərtilə ultimatum qəbul etmək haqqında çoxluğun fikrinə qoşulmağı vacib bildi.

1920-ci aprelin 27-dən 28-nə keçən gecə parlament hakimiyyəti Müvəqqəti İnqilab komitəsinə təhvil verdi. Komitə Rusiya hökumətinə yardım etmək haqqında müraciət etdi. Parlament hakimiyyəti (axşam saat 11-də)

təhvil vermək haqqında aşağıdakı şərtləri də irəli sürdü:

1. Sovet hakimiyyəti tərəfindən idarə edilən Azərbaycanın tam müstəqilliyi saxlanılır;
2. Azərbaycan Kommunist Partiyasının yaratdığı hökumət müvəqqəti orqan olacaqdır;
3. Azərbaycanın qəti idarə formasını Azərbaycanın ali qanunverici orqanı (parlament) müəyyən edəcəkdir;
4. Hökumət idarələrinin bütün qulluqçuları öz yerlərində qalır;
5. Yeni təşkil olunan kommunist hökuməti parlament üzvlərinin həyatının və əmlakının toxunulmazlığına təminat verir;
6. Hökumət XI ordunun döyüşlə Bakıya girməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görəcəkdir.

Lakin aprelin 27-si axşam saat 21-də Biləcəri stansiyası Sovet zirehli qatarları tərəfindən tutuldu, səhər saat 4-də (28 aprel) "III Beynəlmiləl" zirehli qatarı Bakı stansiyasına daxil oldu. Aprelin 30-da XI ordunun əsas hissələri şəhərə daxil oldu. Həmin gün 7-ci süvari diviziyasının hissələri Şamaxı və Ağsuya daxil oldu, mayın 1-də isə Gəncə stansiyası ələ keçirildi.

AXC hakimiyyətinin devrilməsi ciddi daxili və xarici səbəblərlə bağlı idi. 1920-ci ilin yazında Respublikada siyasi sabitlik daha kəskin şəkildə pozulurdu. 23 ay ərzində 5 hökumət kabinetinin bir-birini əvəz etməsi həmin ziddiyyətlərin nəticəsi idi.

Respublikada vəziyyəti mürəkkəbləşdirən digər ciddi amil o idi ki, hökumət erməni daşnakları ilə mübarizəyə həddindən artıq iqtisadi və hərbi ehtiyatlar cəlb etmək məcburiyyətində qalmışdı. Belə vəziyyətdən yararlanan Sovet Rusiyası açıq müdaxiləyə keçərək AXC-ni devirə bildi. Cümhuriyyətin yaranması, uğursuzluğuna baxmayaraq, onun 23 aylıq fəaliyyəti Azərbaycan xalqının tarixi taleyində çox mühüm hadisə idi. O, qısa müddətdə parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan demokratik respublikaya çevrilmişdi.

M.Ə.Rəsulzadənin təbirincə desək, Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan xalqı demokratiyanın və azadlığın az da olsa dadını görmüş oldu.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Azərbaycan hökuməti. Bakı, 1990
2. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Tarix, ictimai-siyasi və ədəbi-mənəvi həyat. Bakı, 1990.
3. Dəmirov M. ADR Ali dövlət hakimiyyəti orqanları. Bakı: Azər nəşr, 1996
4. Dəmirli M. Azərbaycan hüquq tarixi. Bakı, 1999
5. Həsənov C. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər). Bakı, 1990
6. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, 1990

Ахмедова Айтекин

Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики

Резюме

В статье отражена внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики за 23 месяца, осуществившая деятельность в напряженной обстановке, а также освещены вопросы причин падения АДР.

Ahmadova Aytəkin

The foreign policy of the Azerbaijan Democratic Republic

Summary

The article reflects the foreign policy of the Azerbaijan Democratic Republic that existed for 23 months and has carried out activities in a tense situation and highlights the causes of ADRs fall.

Rəyçi: h.e.d., prof. A.M.Qasimov

Təqdim edən: h.e.d., prof. B.S.Zahidov

Daxil olma tarixi: 10.06.2013

Təkrar işlənmə tarixi: 28.06.2013

Çapa imzalanma tarixi: 12.07.2013